

Dođan Aksan

Köktürkçeden Bugüne, Türkçede Ödünçlemeler Üzerine Bir Sözcük İstatistiği Araştırması*

Türk yazı dilinin, daha doğrusu Batı Türkçesinin bugüne kadarki tarihsel gelişmesi içinde son kırk beş yılın, özellikle yabancı ögelerin sayısındaki azalma açısından büyük önemi vardır. Türkçenin sözvarlığı alanında çalışan araştırmacılar, bu süre içinde yabancı sözcüklerdeki azalmanın yanı sıra kuşkusuz, sözvarlığında yeni türetilen ögelerin ilgi çekecek ölçüde artışı da saptayacaklardır.

Türkçenin sözvarlığında, on iki yüzyıl içinde en büyük değişme bu dönemde olmuş, dilin kendi anlatım yollarından ve ögelerinden yararlanan, günümüzün bilim, sanat ve teknikle ilgili kavramlarını ve günlük dilin yeni kavramlarını karşılayan geniş bir sözcük dağarcığı oluşmuştur.

Nitelikleriyle dünyadaki dil devrimleri arasında kendine özgü bir yeri olan Türk dil devrimi, Türkiye’de küçük bir çevrenin ve yabancı Türkologların bir bölümünün olumsuz tutumlarına karşı, tartışılmayacak bir başarı kazanmıştır. Kimilerinin sandığı gibi, kuru bir ulusçuluğa dayanmayan ve yalnızca yabancı sözcükler savaşı olarak düşünölemeyecek olan bu çabalarla Türk yazı dili, kırk beş yıl öncesine oranla çok farklı bir sözvarlığına kavuşmuştur. Bu gerçeği, araştırmamın sonuçlarıyla ortaya koymaya çalışacağım.

Bu araştırmada, on iki yüzyıl boyunca, dilde yabancı ögelerin sayısı, dil devriminin başlangıcından önceki durum ve sözvarlığımızın bugünkü görünümü, istatistiklerle belirtilmek istenmiştir. Yerleşmiş ve yerleşmemiş yabancı sözcükler arasında bir ayırım yapılmaksızın, Köktürkçeden bugüne, her gelişme evresinin en önemli yapıtlarında yabancı ögelerin oranı he-

* 15-19 Ağustos 1977 günlerinde Hollanda’nın Leiden kentinde toplanan Uluslararası Sürekli Altayistik Konferansı’nın (PIAC) 20. oturumuna sunulan ve tartışılan “*Eine lexikostatistische Untersuchung über die Entlehnungen im Türkischen (vom Köktürkischen bis heute)*” adlı bildirisinin kısaltılmış çevirisi.

saplanmış, yerli ve yabancı ögeler, her geçişlerinde ayrı numara verilerek belirlenmiştir. Her yapıtta, 100'er sözcükten oluşmuş en az on, kimi zaman yirmi parça üzerinde sayım yapılmıştır.

Köktürkçede, Türk yazı dilinin bilinen bu en eski evresinde, ödünçlemelerin sayısı, gerçekten sınırlıdır: Kökeni bilinmeyen kimi özel adlar ve sanlar bir yana bırakılırsa, *Kültigin* ve *Tonyukuk* yazıtlarının sözcük varlığında yabancı ögelerin oranı, % 1'in altındadır (çoğu yerlerde % 0).¹

Bilindiği gibi Uygur Türkçesi, yabancı kültürlerle sıkı ilişkilerin bulunduğu bir evrenin dilidir. Yabancı ögelerin payının bu nedenle, Köktürkçeden daha yüksek olması gerekir. Ama yaptığımız sayımlara göre –dinsel konuların işlendiği kesimler dışında– bu oran, oldukça düşüktür. Örneğin, değişik konularla ilgili “*Zur Heilkunde*”, “*Le conte bouddhique*”, “*Suvarnaprahāsa*” gibi metinlerde % 2 ile 5 arasında değişmekte, kimi yerlerde % 12'ye kadar çıkmakta, “*Kuanşi im Pusar*”da % 1 ile 10 arasında oynamaktadır.

Aşağı yukarı aynı çağda yazılan, Karahanlı Türkçesinin ünlü yapıtı *Kutadgu Bilig*'de ödünç sözcüklerin oranı gerçekten, ilgi çekicidir. Ortalama oran % 1,9 sayısını göstermekte, kimi yerlerde % 1'in altına düşmektedir. *Cevap*, *arzu*, *ajun*, *kul*, *mümin* gibi yabancı ögelere, özellikle dinsel konularda rastlanmaktadır. Buna karşılık, 2 yüzyıl sonra yazılan *Atebetü'l Hakayık*'ta bu sayı % 20'ye, kimi yerlerde % 26'ya çıkmaktadır.

Eğer Batı Türkçesinin Kuzey koluna bir göz atacak olursak *Codex Cumanicus*'ta % 10'luk bir oranla karşılaşırız. Bu oran, sık sık yinelenen *ave*'lerle % 15'e yükseliyor.

XIII–XIV. yüzyıl Türk yazını ürünlerinde, Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcında yabancı ögelerin oranı, sanıldığı kadar yüksek değildir. “Tasavvuf” konularının ve dinsel konuların işlendiği metinlerde ödünçlemelere daha sık rastlanması beklenirken ortalama oran Sultan Velet'in *İbtidaname*'sinde % 13, *Yunus Emre Divanı*'nda % 13, Âşık Paşa'nın *Garibname*'sinde % 20'dir. Ancak Ahmet Fakih'in *Çarhname*'sinde (% 28) ve *Yunus Emre Divanı*'nın kimi yerlerinde (% 22 ve daha çok), oran yükselir. *Kul Mes'ut*'un *Kelile ve Dimne* çevirisinde bulduğumuz ortalama değer % 16'dır.

Dede Korkut Kitabı'nda yabancı ögeler, yalnız dinsel konularda ve dualarda artıyor. *Ecel*, *behişt*, *âmin* gibi ögelerin bulunduğu, kitabın son sayfasında ödünçlemelerin oranı % 17'dir. Ancak, hikâyelerin anlatımında bu oran, ortalama % 5,3 e düşmektedir. Bu sonucu, özellikle belirtmek gerekir.

Anadolu'da gelişen yazının öteki ürünlerinde ve daha sonraki yapıtlarında yabancı ögelerin oranı yükselir. Örneğin *Tezkiretü'l Evliya* çeviri-

¹ Sayım için seçilen parçalara birkaç örnek verelim: *Kültigin*, doğu 10–11, 26; kuzey 10, Güney 1–4, 4–8; *Tonyukuk*, batı 1–3: 4–9; kuzey 1–15; Güney 5–9.

sinde (*Ebulleys Semerkandi*) oran % 16'ya, Süleyman Çelebi'nin *Mevlid*'inde % 26'ya varır. Divan yazınının ünlü temsilcilerinde ortalama sayı Baki'de 65, Nef'i'de 60, Nabi'de 54'tür. Buna karşılık, halk dilinin anlatım olanaklarından ve yollarından yararlanan ünlü İstanbul şairi Nedim'de ödünclemelerin ortalama oranını, şarkılarda % 41, gazelerde % 47 olarak saptıyoruz.

Şimdi de biraz Tanzimat dönemi ve onu izleyen çağın yazarları üzerinde yapılan bir sayımın² sonuçları üzerinde duralım: Yabancı öğelerin oranı Namık Kemal'de % 62, Şemsettin Sami'de 64, Ahmet Mithat'ta 57, ünlü toplumbilimci ve Türkçülük akımının temsilcisi Ziya Gökalp'te 55'tir.

Tanzimat yazınında, devlet katındaki yazışmalarda yabancı sözcüklerin oranı yer yer o ölçüde yükselir ki, kimi zaman bir tümcede yalnızca yüklem bir Türkçe sözcük olduğu görülür. Kimi özleştirme eğilimlerine karşın bu durum, yazında, bilim ve teknikte dil devrimine değin süregelir.

Burada belirtmek isteriz ki, böyle bir inceleme için gazete dilinin, daha doğrusu haber dilinin sözvarlığı, anlatım özelliklerinin ve dil devrimi karşısındaki kişisel tutum farklılığının söz konusu olduğu bir bağımsız yazarın dilinden daha elverişlidir. Bu nedenle, günümüz yazı dilinin incelenmesinde gazete diline dayanmayı yerinde görüyoruz.

Dr. Kâmile İmer'in bir araştırmasının sonuçlarına göre³, dil devriminin başlangıcında, gazete dilindeki yabancı öğelerin oranı, % 60 dolayındadır. 1965'te bu sayı 43'e ve bugün (aşağıda belirteceğimiz gibi) aşağı yukarı % 25'e düşmüştür.

Bugün kimi yazarlarımızın ve bilim adamlarımızın dilinde yabancı öğelerin ortalama oranı % 10'un altındadır (örneğin E. Özdemir'de % 9, H. Eren'de % 8, Cemal Mıhçıoğlu'nda % 4)⁴.

Son olarak, bugünkü Türkiye Türkçesi gazete dilinden karşılaştırmalı bir istatistik vermek istiyorum. Bu amaçla, özleşme sorununda birbirinden çok ayrılan ve dil devrimine karşı değişik tutumları olan iki tanınmış günlük gazete seçtim.

Özleştirme çabalarını başlangıçtan beri destekleyen "Cumhuriyet" gazetesinin haber dilinde; bugün ortalama olarak % 75 Türkçe, % 25 oranında da yabancı öge görülmektedir⁵. Özleştirme eğilimlerine karşı tutumu olan ve bu konuda yazılar yayımlayan "Tercüman" gazetesi haber dilinde-

² Ömer Asım Aksoy'un *Gelişen ve Özleşen Dilimiz* (4. basım, Ankara, 1975, s. 86) adlı yapıtında bu çağ yazarlarının dili üzerinde yapılan sayımlara yer verilmiştir. Bu sayımda Türkçe sözcüklerin sayısı belirtildiği için, bunlara dayanarak yabancıların sayısını hesaplayıp veriyoruz.

³ *Türk yazı dilinde dil devriminin başlangıcından 1965 yılı sonuna kadar özleşme üzerine sayıya dayanan bir araştırma*: Türkoloji Dergisi V, 1 (1973), 175-190.

⁴ Ö. Asım Aksoy, sözü geçen yer.

⁵ Bu sonuç, Cumhuriyet'in 8.4.1977-31.5.1977 arasındaki on ayrı sayısından (18927, 35,43, 50, 57, 63, 70, 72, 80, 88 numaralar) çıkarılmıştır; Türkçe öğelerin sayısı % 72 ve 87 arasında değişmektedir. Ortalama sayı 75,5'tür.

ki sayım, ilgi çekici bir sonuç veriyor: Bu gazetenin 10 ayrı sayısında, haber dilinde yabancı sözcüklerin ortalama oranı % 35'tir⁶. Birbirine karşı olan bu iki gazetenin dili arasında, yabancı sözcükler açısından ayrımın % 10'u geçmeyişi, bizce dil devriminin başarısını gösteren önemli bir tanıktır.

Sonuç olarak, açıklamalarımı kısaca özetlemek istiyorum.

Türk yazı dilinin ilk evresinde sözcüklerimizde ödünçlemelerin payı çok düşüktür. Yabancı kültürlerin güçlü etkisine karşın bu oran, Uygur metinlerinde, İslam-Türk yazınının ilk ürünlerinde ve Eski Anadolu Türkçesinin başlangıcında da yüksek değildir. Bu son saydığımız evrenin Sultan Velet ve Âşık Paşa gibi temsilcilerinde yabancı öge oranı % 15-20'ye, Dede Korkut Kitabında ise, çoğu yerde % 5'e düşmektedir. Eski Anadolu Türkçesinin sonlarından dil devrimine değin, ödünçlemelerin sayısı sürekli olarak yükselir; kimi yazarlarda % 70'e varır. Bu durum, bir dil devrimini gerekli kılmıştır.

Bugün, dil devriminin başlangıcından 45 yıl sonra, yazı dilinde ödünçlemelerin azalışı çok ilgi çekicidir; bu azalış, yazarlarımızdan çoğunun sözcük varlığında ve herhangi bir baskı ya da etki altında bulunmayan gazetelerin dilinde kendini iyice belli eder.

Yukarıda da değinildiği gibi, dil devrimi öncesinde, kimi yazarlarda yabancı öğelerin oranı % 65 ve daha yüksek iken bugün bu oran kimi yazarlarda % 10'a ve bunun da altına düşmüştür. Bu durumu somut olarak ortaya koymak istersek yazı dili sözcük varlığında % 50 dolayında bir değişimin gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu sonuç, her dil için olduğu gibi, Türkçe için de çok önemli ve görmezlikten gelinemeyecek bir değişimdir.

⁶ Gazetenin 25.8.1977-5.7.1977 arasındaki on ayrı sayısında yapılan sayımda Türkçe öğeler % 55 ile 77 arasında değişmektedir; Türkçe sözcük ortalaması % 66,5'tur.